

รายงานการวิจัย

วิวัฒนาการศิลปศึกษาในประเทศไทย

วิรุณ ตั้งเจริญ

บทคัดย่อ

ในอดีตกาลนับแต่อาณาจักรสุโขทัยเรืองอำนาจ วัด และบ้าน มีบทบาทในการศึกษากับประชาชนโดยตรง ในสังคมขนาดเล็กเช่นนั้นจึงมีบทบาทในการให้การศึกษาเป็นอย่างมาก เมื่อถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีสภาพเมืองขยายตัวมากขึ้น บทบาททางการศึกษาจากวังลดลง วัดซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับประชาชนมีบทบาทเด่นขึ้น อย่างไรก็ตาม วัดก็ยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของอำนาจ และบ้านก็ยังคงให้การศึกษาพื้นฐานสำหรับสมาชิกในครอบครัว และบทบาทเช่นนี้ก็ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

การศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์

๑. สมัยวางพื้นฐาน (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๔)
๒. สมัยปรับตัว (พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๗๕)
๓. สมัยระบอบประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๗๕-ปัจจุบัน)

สมัยวางพื้นฐาน การศึกษาทางด้านศิลปะได้สืบทอดบทบาทมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากวังจะมีอำนาจการมีสงอิทธิพลครอบคลุมไปทั่วในเกือบทุกด้าน วัดมีบทบาทเด่นใกล้ชิดประชาชน และบ้านวางพื้นฐานภูมิปัญญาต่างๆ แล้ว การศึกษาศิลปะในแต่ละกลุ่มชนหรือหมู่บ้านก็มีบทบาทสำคัญขึ้นด้วย ค่านิยมในการศึกษาด้านศิลปะมีลักษณะที่ครูเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ความสามารถและกระบวนการเรียนรู้ที่ใช้การเลียนแบบ การจดจำสืบทอดกันไปเป็นประการสำคัญ

สมัยปรับตัว สมัยปรับตัวได้ถือเอาปี พ.ศ. ๒๔๑๔ ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรกเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาระบบการศึกษามาสู่ระบบโรงเรียนตามอิทธิพลระบบการศึกษาจากตะวันตก โรงเรียนหลวงได้มุ่งเน้นการรู้หนังสือและอบรมสั่งสอนขนบธรรมเนียมข้าราชการเพื่อเตรียมคนไปรับราชการ และต่อมาการรู้หนังสือก็ขยายตัวไปสู่วิชาอื่นๆ แต่ยังไม่พบหลักฐานว่ามีการเรียนการสอนศิลปะในระบบโรงเรียนระยะเริ่มแรก จนถึงหลักสูตรการศึกษาฉบับแรก พ.ศ. ๒๔๓๘ จะพบว่าศิลปะซึ่งกินความเฉพาะ “การวาดเขียน” ได้เข้ามามีบทบาทในหลักสูตร เป็นการเริ่มต้นศิลปะตามอิทธิพลตะวันตกคือการเขียนภาพแบบเหมือนจริง หลักสูตร พ.ศ. ๒๔๔๘ วิชาศิลปะกลับสัมพันธ์กับ “ยี่ห้อเมตรี” หรือ เรขาคณิต หลักสูตร พ.ศ. ๒๔๕๒ และ ๒๔๕๔ ศิลปะได้แยกออกเป็น ๒ ด้านคือ ศิลปะและงานช่าง มีกิจกรรมที่กว้างและหลากหลายขึ้น การวาดเขียนมีทั้งการวาดเขียนแบบเหมือนจริงและการออกแบบ หลังจากนั้นหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๕๖, ๒๔๖๔ และ ๒๔๗๑ ก็เกือบจะไม่ได้พัฒนาอะไรทางด้านศิลปศึกษา

สมัยระบอบประชาธิปไตย เริ่มบทบาทเมื่อสังคมไทยปรับมาสู่ระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ รัฐบาลชุดแรกได้ประกาศหลักการทางด้านการศึกษามุ่งให้ประชาชนทุกคนไม่จำกัดเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษา ให้การศึกษาเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิตและอาชีพ โดยมุ่งเน้นจริยศึกษา พุทธิศึกษา และพลศึกษา ศิลปะในหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้รับอิทธิพลแนวคิด ทฤษฎี และกิจกรรมต่างๆ จากสถาบันศิลปะ แต่ศิลปะก็คือการวาดเขียนและการฝีมืออยู่เช่นเดิม การวาดเขียนเน้นความเหมือนจริงจากหุ่น การระบายสี แนวคิดในการใช้สี และมีการเสนอแนะให้ใช้วัสดุหลายชนิด หลักสูตร พ.ศ. ๒๔๙๑ และ ๒๔๙๓ คล้ายกันมาก จุดเด่นทางศิลปะคือแนวคิดที่เริ่มมองความสำคัญของท้องถิ่นแม้จะยังไม่ชัดเจนนักก็ตาม

ในหลักการแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๙๔ รัฐบาลได้ประกาศความมุ่งหมายเพิ่มการศึกษาอีกด้านหนึ่งคือ “หัตถศึกษา” ในหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๙๔ ความเชื่อเกี่ยวกับศิลปะมีแนวโน้มไปในทางงานประดิษฐ์ ศิลปะถูกจัดไว้ในหมวดสังคมศึกษา โดยมุ่งถึงว่าศิลปะมีประโยชน์ต่อสังคม เริ่มมองศิลปะเด็กในเชิงจิตวิทยา ทางด้านความคิดสร้างสรรค์ ส่งเสริมกิจกรรมกลุ่ม ศิลปวิจารณ์ ความสะอาดเรียบร้อย การสะสม นิทรรศการ การประหยัด การใช้วัสดุท้องถิ่น และเริ่มมีกิจกรรมสร้างสรรค์แปลกๆ อีกด้วย

หลักสูตร พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้รับการพัฒนาทั้งในแง่เป้าหมาย คุณค่าทางศิลปะ ผลสะท้อน และจิตวิทยา กิจกรรมที่หลากหลายเน้นเสรีภาพและวุฒิภาวะของเด็กแต่ละวัย ศิลปะศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนต้น ได้รวมถึงขับร้องและดนตรี การเขียนภาพและระบายสีและศิลปะปฏิบัติ ประถมศึกษาตอนปลายแยกศิลปะศึกษา และหัตถศึกษาออกคนละหมวดวิชา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น แยกออกเป็นศิลปะศึกษาและศิลปะปฏิบัติ และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ก็แยกเป็นศิลปะและการช่าง

จากเหตุการณ์ทางการเมือง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ส่งผลให้มีการประกาศแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๐ และตามมาด้วยหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. ๒๕๒๑ และมัธยมศึกษาตอนปลาย ๒๕๒๔ หลักสูตรชุดนี้ได้จัดการศึกษาออกเป็นกลุ่มวิชา ศิลปะศึกษาจัดไว้ในกลุ่มวิชาที่มุ่งสร้างเสริมบุคลิกภาพคือกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยในระดับประถมศึกษา และกลุ่มพัฒนาบุคลิกภาพในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งเป็นการเน้นคุณค่าของศิลปะศึกษาในเชิงผลสะท้อน เพื่อสร้างเสริมบุคลิกภาพอันดีงามของเด็กทางด้านต่างๆ เช่น การสร้างสรรค์ การแสดงออก การทำงาน การร่วมมือ ฯลฯ มากกว่าการเน้นทักษะทางด้านศิลปะ และกิจกรรมทางด้านศิลปะปฏิบัติที่ลดบทบาทลง

ภูมิหลัง

หลังจากประเทศไทยปรับตัวมาสู่โครงสร้างสังคมแบบใหม่ จากอำนาจศูนย์รวมเบี่ยงเบนมาสู่การกระจายอำนาจลงเบื้องล่าง จากการเติบโตทางสถิติปัญหาและการดำรงชีวิตที่มีขอบเขต มาสู่การแสวงหาและการดำรงชีวิตที่มีเสรีภาพ จากการศึกษที่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างเรียบง่ายและการศึกษาเพื่อผู้มีอำนาจเบี่ยงเบน มาสู่การศึกษาเพื่ออนาคตและการศึกษาเพื่อมวลประชาชน จากกรเปลี่ยนแปลงข้างต้น การศึกษาได้รับการพัฒนาให้มีบทบาทกว้างขวางขึ้นทุกที โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาในระบบโรงเรียน การพัฒนาทางการศึกษาจะขึ้นอยู่กับการวางอุดมการณ์ร่วมในระดับชาติ โดยมุ่งความสอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แต่อุดมการณ์ทางวัฒนธรรมไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมนัก ทำให้การก้าวไปของอุดมการณ์ทางการศึกษาและอุดมการณ์ด้านอื่นๆ ถูกเหนี่ยวรั้งไว้ด้วยสภาพของวัฒนธรรมในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมที่ไม่ได้รับการพัฒนาให้สมดุลกับการพัฒนาด้านอื่นๆ

ศิลปศึกษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในระบบโรงเรียน และเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างวัฒนธรรมด้วย ได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างช้าๆ และไม่จริงจังนัก ดังจะเห็นได้จากหลักสูตรที่ให้ความสำคัญไม่มากนัก และกระบวนการเรียนการสอนที่ละเอียดถี่ถ้วนตลอดมา ซึ่งปัญหาเช่นนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการรับอิทธิพลจากตะวันตกอย่างสุ่มเลือก คือเลือกให้ความสำคัญเฉพาะวิชาการใหม่ๆ ที่คนไทยไม่มีความรู้ความสามารถมาก่อน วิชาการใดที่เรามีอยู่บ้างแล้วก็จะให้ความสำคัญลดรองลงไป ศิลปศึกษาก็ได้รับผลกระทบเช่นนี้ด้วย

ศิลปศึกษาในปัจจุบันได้รับการพัฒนาขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง ทั้งทางด้านบุคลากร ทางด้านวิชาการ ทางด้านกระบวนการเรียนการสอน และทางด้านกิจกรรมศิลปะ แต่ก็ยังไม่เป็นไปอย่างเป็นเอกภาพในเชิงอุดมการณ์ หรือยังไม่เป็นไปอย่างทั่วถึงในระดับประเทศ ซึ่งจุดอ่อนเช่นนี้ควรได้รับการพัฒนาต่อไป การพัฒนาในเชิงอุดมการณ์ทางศิลปศึกษานั้นเป็นปัญหาอันยิ่งใหญ่ เพราะต้องวิเคราะห์ทั้งสภาพแวดล้อมที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม ต้องวิเคราะห์ทั้งอดีตและปัจจุบัน อันจะส่งผลไปสู่แนวโน้มในอนาคต ถ้าการวิเคราะห์เป็นไปได้ทุกมิติเช่นนี้ ก็ย่อมเป็นที่หวังได้ว่า จะสามารถสังเคราะห์แนวคิดต่างๆ มาเป็นอุดมการณ์ร่วมทางศิลปศึกษาได้

ขอบเขตของปัญหา

การค้นคว้าเริ่มต้นด้วยการปูพื้นความเข้าใจในระบบการศึกษา จากอดีตถึงปัจจุบัน โดยเน้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งแยกพิจารณาเป็น ๓ สมัย **สมัยแรก** นับจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนกระทั่งถึงการตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว **สมัยที่สอง** จากการตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรก จนกระทั่งถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตย ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว **สมัยที่สาม** จากจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตยจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

๑. สมัยวางพื้นฐาน (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๔)
๒. สมัยปรับตัว (พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๗๕)
๓. สมัยระบอบประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๗๕ - ปัจจุบัน)

จากการศึกษาความเป็นมาข้างต้น ก็มุ่งเข้าสู่โครงสร้างสำคัญทางการศึกษา คือ แผนการศึกษาและหลักสูตรในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โดยมุ่งหลักฐานที่ปรากฏเด่นชัด นับตั้งแต่แผนการศึกษาปีพุทธศักราช ๒๔๓๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการเริ่มต้นปรับตัว จากพื้นฐานสังคมแบบเดิมมาสู่สังคมแบบใหม่ หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นการปรับตัวเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตย และเน้นถึงการศึกษาในปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลมาจากแผนการศึกษาชาติปีพุทธศักราช ๒๕๒๐

เมื่อได้ข้อมูลจากแผนการศึกษาชาติทั้งหมด ก็แยกเฉพาะหลักสูตรศิลปศึกษาพิจารณา โดยแบ่งการพิจารณาวิเคราะห์ออกเป็น ๓ ตอน ให้สอดคล้องกับการแยกพิจารณาแผนการศึกษา ซึ่งมีความสอดคล้องกับเงื่อนไขทางสังคมคือ หลักสูตรในยุคปรับตัว จากหลักสูตรฉบับแรก (๒๔๓๘) จนกระทั่งถึงหลักสูตรปีพุทธศักราช ๒๔๖๔ หลักสูตรยุคระบอบประชาธิปไตย จากหลักสูตรปีพุทธศักราช ๒๔๘๐ ซึ่งเป็นระยะหลังที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตยจนกระทั่งถึงหลักสูตรปีพุทธศักราช ๒๕๐๓ และหลักสูตรปีพุทธศักราช ๒๕๒๑-๒๔ ซึ่งมีลักษณะเด่นเฉพาะตัว

ต่อจากนั้นก็มุ่งศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางด้านศิลปศึกษา จากหลักฐานเอกสารที่ค้นคว้าได้จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ศึกษารูปแบบและแนวคิดจากหนังสือ บทความและบทสัมภาษณ์ทางศิลปศึกษา เพื่อให้สามารถมองเห็นภาพวิวัฒนาการศิลปศึกษาชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งด้านอุดมการณ์และกระบวนการ

เป้าหมายการศึกษาค้นคว้า

๑. เพื่อค้นหาประวัติความเป็นมาทางการศึกษาและแผนการศึกษาของชาติ
๒. เพื่อค้นหาความเป็นมาของหลักสูตรศิลปศึกษา
๓. เพื่อค้นหาวิวัฒนาการของแนวคิดทางการเรียนการสอนศิลปศึกษา
๔. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์หลักสูตรศิลปศึกษาและแนวคิดทางการเรียนการสอนศิลปะจากอดีตถึงปัจจุบัน

อภิปรายสรุป

ในอดีต องค์กรสำคัญในสังคมที่มีบทบาทสำคัญต่อการให้การศึกษาแก่ประชาชนคือ วัด และบ้าน สังคมในสมัยสุโขทัยเป็นสังคมขนาดเล็ก วัดมีบทบาทโดยตรงต่อการให้การศึกษาแก่ประชาชนได้ แต่เมื่อถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์สภาพสังคมขยายตัวขึ้นทุก ๆ ด้าน วัดจึงขาดโอกาสที่จะให้การศึกษาแก่ประชาชน ทั้งปวงได้โดยตรง แต่ถึงอย่างไรวัดก็ยังคงเป็นศูนย์รวมทางอำนาจในทุก ๆ ด้านอยู่ วัดและบ้านเป็นศูนย์กลางอันสำคัญทางการศึกษา ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งกรุงเทพมหานครเริ่มเติบโตเป็นเมืองการค้า (Commercial City) และตอนต้นสมัยปรับตัวในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพมหานครปรับสภาพเป็นเมืองก่อนอุตสาหกรรม (Pre-Industrial City) โดยมีสภาพเป็นศูนย์กลางทางการปกครองและวัฒนธรรมนั้น เมืองเริ่มมีความซับซ้อนมากขึ้น โรงเรียนจึงเกิดขึ้นเพื่อขยายตัวเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาต่อไป

สำหรับการศึกษาจากบ้าน นับว่ามีบทบาทสำคัญทั้งอดีตและปัจจุบัน ทั้งการศึกษาในทางวิชาชีพ โลกทัศน์ หนังสือ โดยที่การให้ศึกษานั้นมักน้อยแตกต่างกันออกไปตามพื้นฐานของสภาพครอบครัว ต่อเมื่อระบบโรงเรียนเติบโตขึ้นสัมพันธ์กับการเติบโตของสังคม มาสู่สภาพเมืองในปัจจุบัน (Primate City) สภาพครอบครัวก็เปลี่ยนไปอีกแบบหนึ่ง สมาชิกในครอบครัวต้องรับภาระทางเศรษฐกิจและใช้ชีวิตนอกครอบครัวมากขึ้น การให้การศึกษาหรือเสริมการศึกษาในทางวิชาชีพ โลกทัศน์ และหนังสือ จึงลดลง

การศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์

๑. สมัยวางพื้นฐาน (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๔)

การศึกษาในสมัยวางพื้นฐาน เป็นการวางพื้นฐานสังคมในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม สรรพวิชาและแบบแผนการดำรงชีวิตซึ่งสืบเนื่องมาจากสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี ได้รับการรวบรวมและปรับปรุง วางพื้นฐานขึ้นใหม่สำหรับสังคมใหม่ และถือเอาปี พ.ศ. ๒๔๑๔ ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรก เป็นปีสิ้นสุดของสมัยวางพื้นฐาน เพราะถัดจากนั้นไป เมื่อระบบโรงเรียนเติบโตขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์ การศึกษาก็เป็นตัวผลักดันให้เกิดสภาพสังคมอย่างใหม่ขึ้นด้วย

สภาพของรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้การปกครองของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔) นั้น ทรงมี

พระบรมราชาบายที่จะสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้มีความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคงสถาพร โดยยึดถือแบบอย่างที่เคยปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและกรุงธนบุรีเป็นราชธานี นับเป็นสมัยของการฟื้นฟูส่งเสริมประเพณีและวัฒนธรรมของชาติในทุกๆ ด้าน

ในสมัยวางพื้นฐานตอนปลายมีการปรับตัวไปอีกระดับหนึ่ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการติดต่อกับชาวต่างประเทศ ซึ่งอาจจะพิจารณาจากจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงได้จากการที่ไทยได้ทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและพาณิชย์กับอังกฤษเป็นชาติแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ และต่อมาได้ทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. ๒๓๗๕ การติดต่อกับชาวต่างประเทศยังผลให้เจ้านายและข้าราชการบางคน หันมาสนใจศึกษาภาษาอังกฤษและวิชาการสมัยใหม่กับพวกมิชชันนารีอย่างจริงจัง ที่สำคัญคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งบุคคลเหล่านี้นับเป็นบุคคลที่มีความคิดก้าวหน้าเห็นการณ์ไกล และได้มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีของบ้านเมืองตามแบบประเทศตะวันตกในรัชกาลต่อมา (วารุณี ไอลงกรณ์ ๒๕๒๔ : ๑๓)

ระบบศิลปศึกษา (Art Education System) เป็นหน่วยหนึ่งของระบบต่างๆ ในสังคม ไม่ว่าจะ เป็นระบบเศรษฐกิจ การศึกษา การปกครอง ระบบต่างๆ เหล่านี้ ประชาชนร่วมดำเนินการ ร่วมรับผิดชอบตามความถนัด เป็นระบบค่านิยม (Value System) ในสังคม ศิลปะกับศาสนามีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ระบบค่านิยมทางศิลปศึกษาจึงขึ้นอยู่กับศาสนา วัตถุประสงค์ของศิลปศึกษาจึงต้องยึดความมุ่งหมายสำคัญอันดับแรก คือมุ่งรักษาสงเสริมและบำรุงศาสนาไว้ ระบบศิลปศึกษาของไทยในอดีตมีค่านิยม ๔ ประการ

- (๑) การเน้นที่ครูเป็นผู้ถ่ายทอด
- (๒) การเน้นการเรียนแบบให้ทำตามตัวอย่าง
- (๓) การเน้นการใช้ความจำ
- (๔) การเน้นการควบคุมและลักษณะพิเศษของแต่ละบุคคล (อารี สุทธิพันธุ์ ๒๕๑๖ : ๑๒-๑๖)

๒. สมัยปรับตัว (พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๗๕)

การศึกษาในสมัยปรับตัวได้กำหนดเอาปี พ.ศ. ๒๔๑๔ ซึ่งเป็นปีที่ถือกำเนิดโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรก เป็นปีเริ่มต้นของการปรับตัวสภาพการศึกษาตามอิทธิพลตะวันตกอย่างเด่นชัดตลอดเวลา ๖ ทศวรรษ จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๕ อันเป็นปีที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งสำคัญยิ่ง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงดำเนินนโยบายปรับปรุงบ้านเมืองในทุกๆ ด้านให้ทันสมัย สืบทอดเจตนารมณ์จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนโยบายเช่นนี้ย่อมเป็นผลต่อการอยู่รอดของประเทศชาติด้วย เพราะอิทธิพลคุกคามจากชาติตะวันตกมีมาก พระองค์ได้ทรงพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประเทศตามแนวทางตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นแนวคิด ระเบียบแบบแผนหรือศิลปวัตถุ เพื่อป้องกันไม่ให้อักรวรรดิเยอรมันตะวันตกถือเป็นข้ออ้างเข้ามาแทรกแซงกิจการภายใน ยุคนั้นจึงนับได้ว่าเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงปรับตัวครั้งสำคัญยิ่ง ทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และวัฒนธรรม

การศึกษาในระบบโรงเรียนแต่เริ่มแรก มีเป้าหมายเพื่อผลิตข้าราชการไปเป็นข้าราชการ โดยมุ่งให้รู้หนังสือและรู้ขนบธรรมเนียมราชการไปพร้อมกัน พร้อมกันนั้นภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาอังกฤษก็มีบทบาทสำคัญขึ้น ทั้งนี้เพราะในระยะนั้นมีการติดต่อกับต่างชาติมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากโรงเรียนหลวงโรงเรียนที่

ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๑๕ เป็นโรงเรียนสอนวิชาภาษาอังกฤษ ตั้งขึ้นในกรมมหาดเล็กเช่นเดียวกับโรงเรียนแรก มีชาวอังกฤษเป็นครูใหญ่ หรือโรงเรียนหลวงโร่งที่สาม ตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๒๑ ที่วังนันทอุทยาน ตำบลสวนอนันต์ คลองมอญ ก็มีหมอสอนศาสนาคริสต์เป็นครูใหญ่ จากโรงเรียนที่เกิดขึ้นเพื่อข้าราชการบริพารในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๒๔ จึงเกิดโรงเรียนสำหรับราษฎรแห่งแรกขึ้นที่วัดมหรธรรพาราม ตำบลหัวลำโพง และหลังจากนั้นก็เกิดโรงเรียนสำหรับราษฎรตามมาเป็นลำดับ (จิตรกร ตั้งเกษมสุข ๒๕๒๕ : ๑๖๖-๑๖๙)

เมื่อโรงเรียนหลวงตั้งขึ้นเป็นครั้งแรก (๒๔๑๔) โดยมุ่งเน้นการรู้หนังสือและอบรมสั่งสอนขนบธรรมเนียม ข้าราชการ เพื่อเตรียมคนไปรับราชการ และต่อมาการรู้หนังสือก็ขยายตัวไปสู่วิชาเลข ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ บัญชี ภาษาอังกฤษ และวิทยาศาสตร์ แต่ยังไม่พบหลักฐานว่ามีการเรียนการสอนศิลปะในระบบโรงเรียนในระยะ เริ่มแรกนั้น จนถึงหลักสูตรการศึกษาฉบับแรกของไทยในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ จะพบว่าศิลปะซึ่งกินความเฉพาะ “การวาดเขียน” ได้เข้ามามีบทบาทในหลักสูตรระบบโรงเรียน ซึ่งก่อนหน้านั้นศิลปะได้มีบทบาทอยู่ในวัด ในกลุ่ม ช่างฝีมือ ในหมู่บ้านช่างฝีมือ หรือในหมู่ช่างฝีมือประจำราชสำนัก และการศึกษาศิลปะในเวลานั้นก็เป็นไปในเชิง ช่างฝีมือเป็นประการสำคัญ

ในประโยค ๑ ชั้น ๒ กำหนดให้อ่านหนังสือเรื่อง “วิชานารู้เรื่องร่างกายของเรา” เป็นหนังสือ อ่านภาษาไทย คือให้เด็กรู้สุขศึกษาบางส่วนนั่นเอง เริ่มเห็นความสำคัญของวิชาศิลปะในประโยค ๓

ประโยค ๓ ชั้น ๑ วาดเขียนมือเปล่ากับเขียนมีสเกล

ประโยค ๓ ชั้น ๒ วาดเขียนมือเปล่าจากรูปของจริงกับเขียนมีสเกล

ประโยค ๓ ชั้น ๓ วาดเขียนมือเปล่าเขียนด้วยธรรมชาติโลก

ประโยค ๓ ชั้น ๔ วาดเขียน ๑. ระบายเงาและเขียนจากธรรมชาติโลก (คือของจริง) ๒. ภูมิศาสตร์ (สุพรรณดี บัวกันต์ และคณะ. ๒๕๑๕ : ๗-๙)

เมื่อพิจารณาศิลปะตามหลักสูตรนี้ ย่อมไม่ใช่ศิลปะตามสายประเพณีนิยมของไทย (Thai Traditional Art) เพราะศิลปะประเพณีนิยมของไทยเป็นศิลปะในลักษณะอุดมคติ (Idealism) ที่กำหนดมาตรฐานความงาม ตามจินตนาการที่วางไว้เป็นแบบแผน แต่ศิลปะตามหลักสูตรฉบับแรกนั้นก็กลับมุ่งเน้นศิลปะแบบเหมือนจริง (Realistic Art) ซึ่งเป็นอิทธิพลตามสายประเพณีนิยมของชนชาติตะวันตกที่ไหลบ่าเข้ามาพร้อมกับหลักสูตรการศึกษา ระบบการศึกษา และระบบการเมืองในช่วงเวลานั้น

แผนการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ. ๒๔๔๑ เป็นความพยายามที่จะจัดโครงสร้างการศึกษาให้เป็นระบบ ขึ้นตั้งแต่มูลศึกษาจนถึงระดับมหาวิทยาลัย โดยได้รับอิทธิพลจากระบบการศึกษาในประเทศอังกฤษ ร่างโครงสร้าง การศึกษาได้จัดวางระดับการศึกษา ระดับอายุและวิชาไว้อย่างเป็นหลักฐาน แต่ก็ไม่ได้นำมาใช้ กลับประกาศใช้ แผนการศึกษาฉบับปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากระบบการศึกษาของญี่ปุ่นแทน อันเป็นผลมาสู่หลักสูตร ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ที่ประกาศใช้ตามมา

หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ประโยคประถมศึกษาไม่มีวิชาศิลปะ ในหลักสูตรระดับมัธยมศึกษาได้แบ่ง วิชาออกเป็น ๑๐ วิชาคือ จรรยา วิชาหนังสือไทย ภาษาไทย คำนวณวิธี ภูมิศาสตร์และพงศาวดาร ภาษาอังกฤษ วิทยา ศิลปะ สมาคมบริหาร และกายบริหาร ซึ่งจะพบว่าวิชาศิลปะที่ใช้คำว่า “วาดเขียน” ในหลักสูตร ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้เปลี่ยนมาเป็น “วิชาศิลปะ” ในหลักสูตรฉบับใหม่นี้

ปีที่ ๑ สอนยี่อเมตรีจากตำราที่เรียกว่า “แปรงติกลยี่อเมตรี”

ปีที่ ๒ ให้ฝึกหัดในการที่เรียนมาแล้วในปีที่ ๑

ปีที่ ๓ ให้ฝึกหัดในการที่เรียนมาแล้วในปีที่ ๒

(หลักสูตรกรมศึกษาธิการ ร.ศ. ๑๒๔, ๒๔๔๔)

จากการที่สังคมไทยมีศิลปะตามสายประเพณีนิยมของไทยอยู่แล้ว การรับศิลปะจากตะวันตกที่มีทั้งความเชื่อและรูปแบบต่างไปจากเดิม ทำให้เกิดการสับสนทั้งผู้กำหนดหลักสูตรและผู้สอน ดังจะเห็นได้จากการขาดความแน่ชัดว่าศิลปะศึกษาคืออะไร ในหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๓๙ คือ “วาดเขียน” แต่ในหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๔๔ คือ “ยี่อเมตรี” หรือเรขาคณิต (Geometry) ซึ่งเท่ากับว่าศิลปะในช่วงนี้สัมพันธ์กับคณิตศาสตร์และการเขียนแบบในเชิงสถาปัตยกรรม นอกจากนี้ การกำหนดหลักสูตรให้ปีที่ ๒ และ ๓ “ให้ฝึกหัดในการที่เรียนมาแล้ว” ทำให้เห็นการขาดความเข้าใจและขาดการมองเห็นคุณค่าของศิลปะศึกษาในระบบโรงเรียน นับแต่ช่วงเริ่มแรก

หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๕๒ และ ๒๔๕๔ เป็นหลักสูตรการศึกษาที่มีการปรับปรุงครั้งสำคัญ คือมีหลักสูตรตั้งแต่มูลศึกษาจนถึงมัธยมสูง (หลักสูตรกรมศึกษาธิการ ร.ศ. ๑๓๐, ๒๔๕๔)

หลักสูตรมูลศึกษา (๒๔๕๔) วิชาที่บังคับให้สอนคือ จรรยา ภาษาไทย เลข ความรู้เรื่องเมืองไทย การรักษาดัว การฝีมือ วิชาเพาะปลูก วิชาค้าขาย วิชาที่ไม่บังคับให้สอนคือ วิทยา ศิลปะ (วาดเขียน ขับร้อง) การทหาร

หลักสูตรประถมศึกษา วิชาที่บังคับให้สอนคือ จรรยา ภาษาไทย คำนวนวิธี ภูมิศาสตร์กับพงศาวดาร วิทยา วาดเขียน การฝีมือ วิชาเพาะปลูก วิชาค้าขาย การทหาร สำหรับนักเรียนหญิง ให้ตัดวิชาเพาะปลูก วิชาค้าขาย และวิชาการทหารออกไป และเพิ่มวิชาการเรือนและวิชากายบริหารเข้ามา

หลักสูตรมัธยมศึกษา จรรยา ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คำนวนวิธี ภูมิศาสตร์กับพงศาวดาร ฟิสิกส์ ออกรافی สรีรศาสตร์และสุขวิทยา แปรงติกลยี่อเมตรี วาดเขียน การทหาร นักเรียนหญิงตัดวิชาภาษาอังกฤษ ฟิสิกส์ ออกรافی แปรงติกลยี่อเมตรี และวิชาการเรือน และเพิ่มวิชาการฝีมือ การเรือน และกายบริหาร

หลักสูตรมัธยมสูง ภาษา (ไทย อังกฤษ ฝรั่งเศส หรือเยอรมัน) พงศาวดาร ภูมิศาสตร์ คำนวนวิธี (เลข พีชคณิต ยี่อเมตรี ตรีโกณเมตรี) วิทยา (แปรงติกลยี่อเมตรีเบื้องต้น เคมีสตรี) วาดเขียน

จากหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๕๒ และ ๒๔๕๔ จะพบว่าความเชื่อเกี่ยวกับศิลปะศึกษาได้แยกออกเป็น ๒ ด้านคือ วาดเขียนและการฝีมือ ซึ่งเป้าหมายและกระบวนการของการวาดเขียนจะเป็นไปในเชิงศิลปะ (art) ส่วนเป้าหมายและกระบวนการของการฝีมือจะเป็นไปในเชิงงานช่าง (craft) สำหรับวิชาวาดเขียนสามารถแยกเป้าหมายของเนื้อหาหลักสูตรได้ ๒ ลักษณะคือ

(๑) การเขียนแบบเหมือนจริง โดยมุ่งการเขียนภาพจากของจริง ให้สังเกตในการเขียนรูปได้ถูกต้องตามของจริง ให้มือเที่ยงตาเที่ยง

(๒) การออกแบบ ในหลักสูตรมูลศึกษา พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้กำหนดความมุ่งหมายไว้ตอนหนึ่งว่า “อาจแสดงความนึกถึงเป็นรูปให้เห็นได้ด้วยตา เป็นต้นว่า เขียนอย่างให้เขาทำของตามประสงค์ของตนได้” ซึ่งเท่ากับเป็นการเน้นการออกแบบไว้ในวิชาวาดเขียนด้วย หรือการเขียนภาพในลักษณะ “ไปไม้เครือเถา” ทั้ง

หลักสูตรมูลศึกษา ประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ก็เป็นการเน้นการออกแบบด้วยนั่นเอง

นอกจากการวาดเขียนจะเน้นความงามในการเขียนภาพ การระบายสี การออกแบบและการฝีมือจะเน้นผลงานที่เป็นการประดิษฐ์สิ่งของแล้ว จะพบว่าความมุ่งหมายในทุกระดับได้มุ่งการสร้างเสริมลักษณะนิสัยไว้ได้ด้วยการมอของคุณค่าศิลปศึกษา ๒ ด้านคือ คุณค่าในศิลปะและคุณค่าอันเป็นผลสะท้อนที่ศิลปะช่วยสร้างเสริมลักษณะนิสัย ซึ่งสามารถแยกคุณค่าได้ดังนี้คือ คุณค่าทางสุนทรีย์ภาพ คุณค่าทางการสังเกต คุณค่าทางความสะอาดเรียบร้อย คุณค่าทางความฉลาด คุณค่าทางการชอบทำงาน คุณค่าในการออมทรัพย์

หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๕๖ พัฒนาขึ้นหลังจากการแสดงศิลปการหัตถกรรมของนักเรียนครั้งแรก (๒๔๕๕) ณ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ซึ่งจัดโดยกระทรวงธรรมการ การแสดงศิลปการหัตถกรรมได้ส่งผลไปสู่การยอมรับในงานฝีมือหรืองานหัตถกรรมในเชิงพาณิชย์มากขึ้น (หลักสูตรกระทรวงธรรมการ ๒๔๕๖)

หลักสูตรประถมศึกษา วิชาที่บังคับให้สอนประกอบด้วยวิชาสามัญคือ จรรยา ภาษาไทย เลข ความรู้เรื่องเมืองไทย การรักษาดูตัว วาดเขียน ลูกเสือ วิชาวิสามัญ คือ วิชาหาเลี้ยงชีพ (หัตถกรรม กลีกรกรรม พาณิชยกรรม) วิชาที่ไม่บังคับให้สอนคือ วิทยา ขับร้อง นักเรียนหญิงมีวิชาสามัญอย่างเดียวกับนักเรียนชาย เว้นแต่วิชาลูกเสือ ให้เลือกสอนแต่เฉพาะที่สมควรแก่หญิง วิชาวิสามัญให้เลือกวิชาอย่างหนึ่งซึ่งเป็นทางถนัดของหญิง เช่น เย็บ ปัก ถัก ร้อย หรือการฝีมืออื่นๆ

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น วิชาที่บังคับให้สอน คือ จรรยา ภาษา (ไทย อังกฤษ) คำนวนวิธี ภูมิศาสตร์และพงศาวดาร วิทยา ลูกเสือ วิชาที่ไม่บังคับให้สอนคือ ขับร้องและดนตรี สำหรับนักเรียนหญิงตัดวิชาลูกเสือ เพิ่มวิชาการฝีมือและการเรือน

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนกลาง (ชาย) จรรยา ภาษา (ไทย อังกฤษ เยอรมัน หรือฝรั่งเศส) คำนวนวิธี ภูมิศาสตร์และพงศาวดาร ฟิสิกส์ อกรافی สรีรศาสตร์ แปรกติกอลฟิสิกส์ ลูกเสือ วิชาวาดเขียนไม่ได้กำหนดรายการการสอนไว้ แต่ต้องสอน ๑ ชั่วโมงต่อสัปดาห์

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย (ชาย) ภาษา พงศาวดาร ภูมิศาสตร์ คำนวนวิธี วิทยาศาสตร์ วาดเขียน ลูกเสือ (มีเรียนการฝีมือด้วย)

หลักสูตรการศึกษา พ.ศ. ๒๔๕๖ เปลี่ยนมูลศึกษาเป็นประถมศึกษา สูงขึ้นมาเป็นมัธยมทั้งหมด มัธยมตอนต้น กลาง และปลาย เนื้อหาของหลักสูตรเป็นของเก่าเสียโดยมาก ประถมศึกษานำเอาวิชาการรักษาตัวจากหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๕๒ มาใช้ ส่วนวาดเขียนใช้วิธียืมข้อความจากเดิมให้สั้นลง กำหนดความมุ่งหมายให้ฝึกการสังเกต โดยเขียนภาพจากของจริง ให้เหมาะแก่ความถนัด และยกขึ้นเป็นลำดับ ในชั้นมัธยมตอนต้น และตอนกลางก็นำมาจากหลักสูตรเดิม ส่วนมัธยมศึกษาตอนปลาย เปลี่ยนจากการเขียนแผนที่เป็นการเขียนยี่อเมตรรูปตัน

ในขณะที่หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๔๕๒ และ ๒๔๕๔ มีเป้าหมายและกิจกรรมที่กว้างขวางขึ้น แต่หลังจากนั้นศิลปะในหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ก็มีได้พัฒนาอะไรรวมทั้งหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๖๔ และ ๒๔๗๑ (Course of Instruction for Primary and Secondary Schools of Siam, Ministry of Education, B.E. 2464)

หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๖๔

หลักสูตรประถมศึกษา วิชาที่บังคับให้สอนประกอบด้วย วิชาสามัญคือ จรรยา ภาษาไทย เลข ความรู้เรื่องเมืองไทย การรักษาตัว วาดเขียน ลูกเสือ วิชาสามัญคือ วิชาซีพี (หัตถกรรม กลีกรกรรม พาณิชยกรรม) วิชาที่ไม่บังคับให้สอนคือ วิทยาศาสตร์ ขบร่อง สำหรับนักเรียนหญิง วิชาสามัญอย่างเดียวกับนักเรียนชาย เว้นแต่วิชาลูกเสือ ให้เลือกสอนแต่เฉพาะที่สมควรแก่หญิง วิชาสามัญให้เลือกวิชาอย่างหนึ่งซึ่งเป็นทางถนัดของหญิง เช่น เย็บปักถักร้อยหรือการฝีมืออื่นๆ

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น วิชาที่บังคับให้สอนคือ จรรยา ภาษา (ไทย อังกฤษ) เลข ภูมิศาสตร์ และพงศาวดาร วิทยา วาดเขียน ลูกเสือ วิชาที่ไม่บังคับให้สอนคือ ขบร่องและดนตรี สำหรับนักเรียนหญิง ไม่มีวิชาลูกเสือ เพิ่มเย็บปักถักร้อยและการเรือน

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนกลาง ทั้งชายและหญิงก็คล้ายกับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหมวดภาษามีเพิ่มภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน หรือภาษาจีน เข้าไปด้วย

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ทั้งชายและหญิงก็คล้ายกับหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายปี พ.ศ. ๒๔๕๖ และสำหรับหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ยังมีหลักสูตรอีกฉบับหนึ่งตามมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ซึ่งก็คล้ายกับหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๔ แต่ตัดรายวิชาศิลปะ ไม่ว่าจะเป็นวาดเขียน การฝีมือ หัตถกรรม ออกทั้งหมด

๓. สมัยระบอบประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๗๕-ปัจจุบัน)

รัฐบาลชุดแรกในระบอบประชาธิปไตย (๒๔๗๕) ได้จัดตั้งสภาศึกษาขึ้น สภาศึกษาได้เสนอแผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ต่อรัฐบาล และได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยมีความมุ่งหมายทางการศึกษาดังนี้ (ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ ๒๕๐๔ : ๘๗)

(๑) ให้พลเมืองทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาเหมาะสมแก่อัธภาพของตนๆ คือ พอสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อทุกคนได้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองในทางอาชีพ ซึ่งตนเกิดมาสำหรับกระทำ

(๒) เพื่อการอาชีพของตน กุลบุตรกุลธิดาควรได้รับการศึกษาทั้งสามัญและวิสามัญ ศึกษาทั้งสองฝ่าย ซึ่งกำหนดไว้เป็นขั้นๆ ตามภูมิปัญญาและทุนทรัพย์

(๓) เพื่อความสมบูรณ์แห่งพลกนิกรสยาม ท่านให้จัดการศึกษาทั้งสามส่วนล้วนเหมือนกันคือ จริยศึกษาอบรมให้มีศีลธรรมดีงาม พุทธิศึกษาให้ปัญญาความรู้ พลศึกษาฝึกหัดให้เป็นผู้มีร่างกายสมบูรณ์

หลังจากรัฐบาลได้ประกาศหลักการแผนการศึกษาชาติไว้แล้ว ก็ยังคงใช้หลักสูตรเก่าไปก่อน ในปี พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้มีการปรับปรุงแก้ไขแผนการศึกษาชาติฉบับปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และปี พ.ศ. ๒๔๘๐ จึงได้มีประมวลการศึกษาพิเศษ กำหนดหลักสูตรและประมวลการสอนออกบังคับใช้

หลักสูตรประถมศึกษา ได้กำหนดวิชาต่างๆ ไว้ดังนี้ วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ภาษาไทย เลขคณิต วิทยา ความรู้เรื่องเมืองไทย ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ วาดเขียน การฝีมือ ขบร่อง สุขศึกษา พลศึกษา วิชาลูกเสือหรืออนุชาต (ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ ๒๕๐๔)

หลักสูตรมัธยมต้น วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วาดเขียน การฝีมือ (ชาย) การฝีมือและการเรือน (หญิง) ขั้วร้อง สุขศึกษา พลศึกษา ลูกเสือ-อนุภาค

หลักสูตรมัธยมปลาย วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วาดเขียน การฝีมือ (ชาย) การฝีมือและการเรือน (หญิง) พลศึกษา ลูกเสือหรืออนุภาค (ประมวลศึกษามาค ๒ หลักสูตรชั้นมัธยมต้นและปลาย ๒๕๔๐)

ศิลปะในหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ฉบับนี้ จะพบว่าแนวคิด ทฤษฎี และกิจกรรมต่างๆ ได้รับอิทธิพลจากสถาบันศิลปะอย่างเด่นชัด และดูจะมีแนวโน้มเน้นหนักไปทางช่างฝีมือมากขึ้นด้วย **ระดับประถมศึกษา** มุ่งให้วาดเส้นและเขียนจากหุ่นของจริง การลอกภาพ ซึ่งเคยถูกปฏิเสธจากอดีตก็กลับได้รับการยอมรับเป็นอย่างมากคือ “หัดให้ลอกวาดลายอย่างง่าย ๆ จากตัวอย่างแบบพิมพ์ หรือแบบที่ครูเขียนให้ดูบนกระดานดำ” การฝีมือชายก็รวมทั้งหัตถกรรมและกลกรรม “การปั้น” ก็จัดรวมไว้ในงานหัตถกรรมด้วย ส่วนการฝีมือหญิงได้รวมเอาการเรือน (การรักษาความสะอาดบ้านเรือน) ไว้ด้วย **ระดับมัธยมต้น** การวาดเขียนประกอบขึ้นด้วยภาพของจริงและภาพประดิษฐ์ ภาพของจริง นอกจากจะมุ่งเน้นการเขียนหุ่นแบบเหมือนจริงแล้ว ยังมีแนวคิดใหม่เกี่ยวกับการเน้นความสำคัญของสี ความหลากหลายของหุ่น และความคิดเกี่ยวกับความงามของเส้นหรือรูปทรงเรขาคณิต ซึ่งเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับศิลปะตะวันตกบาศกนิยม (Cubism) แต่จะต่างกันตรงที่ว่า ศิลปะบาศกนิยมสร้างสรรค์จากสื่อลใจรูปทรงธรรมชาติมาสู่รูปทรงเรขาคณิต แต่ในที่นี้มุ่งให้เลือกสื่อลใจที่เป็นเส้นหรือรูปทรงเรขาคณิต ส่วนภาพประดิษฐ์เป็นการเน้นการออกแบบตกแต่ง (decorative design) โดยใช้รูปทรงธรรมชาติเป็นหลัก นอกจากนั้นยังมีการพิมพ์ภาพ ที่มีทั้งการพิมพ์ภาพสเตนซิล (stencil) และการปรุภาพ ซึ่งจัดไว้ในภาพประดิษฐ์ด้วย **ระดับมัธยมปลาย** การวาดภาพทั้งภาพของจริงและภาพประดิษฐ์ ไม่ต่างไปจากมัธยมต้นมากนัก เพียงแต่ให้ยากขึ้น ภาพของจริงเน้นแบบหรือหุ่นที่มีลักษณะผิวหรือมวลสารแปลกและเด่นมากขึ้น เช่น ผิวมันเลื่อม มวลสารอ่อนนุ่ม ซึ่งเท่ากับเป็นความพยายามที่จะให้นักเรียนในระดับนี้ เขียนภาพที่แสดงคุณสมบัติเฉพาะตัวของวัตถุ อันเป็นแนวทางจากสถาบันศิลปะระดับสูงที่มุ่งการฝึกฝนแบบธรรมชาตินิยม (Naturalism) ส่วนภาพประดิษฐ์ก็มีการกำหนดให้เขียนภาพลายไทยขึ้นด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการเริ่มนำศิลปะประเพณีนิยมของไทยบรรจุไว้ในหลักสูตรศิลปะศึกษาด้วย นอกจากนั้นยังมี “ภาพความจำ” ซึ่งเป็นค่านิยมใหม่สำหรับหลักสูตรนี้ เป็นการนำความคิดจากศิลปะสายประเพณีนิยมของไทยที่นิยมเขียนภาพจากความจำ มากกว่าการเขียนภาพด้วยกระบวนการเผชิญหน้ากับสื่อลใจ ต่างกันตรงที่ภาพเขียนไทยเป็นรูปแบบอุดมคติ แต่ตามหลักสูตรนี้มุ่งรูปแบบเหมือนจริงอย่างตะวันตก

ข้อสังเกตเกี่ยวกับหลักสูตรฉบับนี้คือ

(๑) แม้หลักสูตรศิลปะศึกษาฉบับนี้จะถือได้ว่าเป็นหลักสูตรที่ได้รับการพัฒนาเป็นอย่างมาก ทั้งผลสะท้อนจากการเมืองและกระแสความคิดจากสถาบันศิลปะ แต่การที่ยังคงกำหนดว่า ศิลปะคือการวาดเขียนและการฝีมือ อยู่เช่นเดิม ทำให้ศิลปะไม่สามารถขยายตัวออกไปได้กว้างขวางนัก และยังทำให้เกิดความสับสนในการจัดหมวดหมู่ เช่น การจัดงานปั้นไว้ในกลุ่มการฝีมือ หรือการจัดภาพพิมพ์ไว้ในกลุ่มภาพประดิษฐ์ เป็นต้น

(๒) หลักสูตรยังไม่ได้แยกงานศิลปะและงานช่าง

(๓) การวาดเขียนเน้นความเหมือนจริงตามแนวธรรมชาตินิยมมากขึ้น มีการกำหนดและเสนอแนะแบบหรือหุ่นที่จะเขียนหลากหลายมากขึ้นด้วย

(๔) เน้นการระบายสีมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการระบายสีน้ำ

(๕) ได้เสนอแนะเทคนิคต่างๆ ในการเขียนภาพไว้ด้วย เช่น “หัดเขียนดอกไม้ง่าย ๆ กลีบน้อยๆ และมีสีดูฉูดฉาด” “การสลับลี การใช้สีหนาและสีบาง การลูบสีลงบนภาพ ภาพที่ตัดเส้นด้วยดินสอดำหนักๆ” (มัธยมศึกษาตอนต้น)

(๖) หลักสูตรได้สะท้อนให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีทางศิลปะและทฤษฎีสี เช่น “แม่สี การผสมสี” (มัธยมศึกษาตอนต้น) “รู้จักเส้นเดินขึ้นเดินลง รู้จักเทียบส่วนและรู้จักของใกล้และของไกล” (มัธยมศึกษาตอนปลาย)

(๗) มีข้อเสนอแนะให้ใช้วัสดุหลายชนิด เช่น ดินสอ สีน้ำ ถ่าน ปากกา หมึกจีน

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๔๙๑ และ ๒๔๙๓

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น ประกอบด้วยวิชาศิลปกรรม หน้าที่พลเมือง ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติศึกษา สุขศึกษา วาดเขียน ขับร้อง การฝีมือและการงาน พลศึกษา การลูกเสือหรืออนุภาค วิชาเลือกคือวิชาชีวะหรือวิชาภาษาต่างประเทศ (หลักสูตรประถมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๙๑)

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น ประกอบไปด้วยวิชาศิลปกรรม หน้าที่พลเมือง ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์เบื้องต้น ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ สุขศึกษา วาดเขียน ขับร้อง การฝีมือและการงาน พลศึกษา ลูกเสือหรืออนุภาค (หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น กระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๙๓)

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ประกอบด้วยวิชาศิลปกรรม หน้าที่พลเมือง ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ทั่วไป ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ วาดเขียน การฝีมือและการงาน พลศึกษา การลูกเสือหรืออนุภาค (หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย กระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๙๓)

ศิลปะในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๑ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและปลาย พ.ศ. ๒๔๙๓ มีโครงสร้าง ความมุ่งหมาย และรายการที่ต้องสอนคล้ายกันมาก โดยเฉพาะหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและปลายเกือบจะไม่มีข้อแตกต่างกันเลย เป็นการวางโครงสร้างการศึกษาในลักษณะต่อยอดขึ้นไปเรื่อยๆ เน้นเพียงความยากขึ้นในระดับที่สูงขึ้น มิได้มองการศึกษาในลักษณะกำหนดเอกลักษณ์ในแต่ละระดับ ข้อสังเกตทางด้านศิลปศึกษาคือ

(๑) หลักสูตรศิลปศึกษาปี พ.ศ. ๒๔๙๑ และ ๒๔๙๓ เน้นความสำคัญการฝีมือมากกว่าการวาดเขียน ดังจะเห็นได้จากกาหนดรายละเอียด การเสนอแนะกิจกรรม การเสนอแนะวัสดุ

(๒) การฝีมือได้เสนอแนะวัสดุมากขึ้น รวมทั้งเศษวัสดุ ซึ่งวัสดุที่หลากหลายชนิดย่อมเป็นทางหนึ่งที่จะกระตุ้นการสร้างสรรคงานได้

(๓) เป็นหลักสูตรที่เริ่มมองความสำคัญของท้องถิ่น แม้จะยังไม่ชัดเจนนัก เช่น การฝีมือที่มุ่งการจักสาน การทำสวน การเลี้ยงสัตว์ การใช้วัสดุท้องถิ่น เช่น ไบomesพร้าว ไบลาน ไบเตย ไบตาล ไม้ไผ่ หวาย กก เปลือกหอย หรือ “ฉลุสลวยต่างๆ และให้สี” (มัธยมศึกษาตอนต้น) ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ประยุกต์มาจากหนังตะลุงหรือหนังใหญ่ของไทย

นับแต่แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๕๗๙ ได้มุ่งการศึกษา ๓ ด้านคือ พุทธิศึกษา จริยศึกษา และ พลศึกษา จนถึงหลักการแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๕๙๕ รัฐได้ประกาศความมุ่งหมายเพิ่มเติมด้านที่ ๔ คือ หัตถศึกษา โดยขยายความมุ่งหมายของหัตถศึกษาไว้ว่า “ให้มีความเคยชินและความขยันหมั่นเพียรในการใช้มือปฏิบัติงาน เพื่อเป็นรากฐานการประกอบสัมมาชีพ” ซึ่ง “หัตถศึกษา” ในที่นี้ได้รวมทั้งงานช่างและศิลปะเข้าไว้ด้วยกัน

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๙๘

หลักสูตรประถมศึกษา หลักสูตรประกอบด้วยหมวดภาษาไทย เลขคณิต ธรรมชาติศึกษา สังคมศึกษา กิจกรรมพิเศษ วิชาชีพหรือภาษาต่างประเทศ (หลักสูตรประถมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๙๘)

หลักสูตรเตรียมอุดมศึกษา แบ่งการศึกษาเป็น ๒ แผนกคือ แผนกอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ แผนกอักษรศาสตร์ชั้นปีที่ ๑ มีวิชาศิลปะศึกษา ๑ เป็นวิชาเลือก ศิลปศึกษา ๑ และศิลป์ศึกษา ๒ เป็นวิชาเลือกในชั้นปีที่ ๒ แผนกวิทยาศาสตร์ก็เช่นกัน (หลักสูตรเตรียมอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๙๘)

หลักสูตรศิลปศึกษาในระดับประถมศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๙๘ ฉบับนี้ เริ่มนำคำว่า “งานศิลปะ” มาใช้ โดยมีความหมายถึงลวดลาย การจัดภาพ การเขียนแผนผัง การใช้สี แต่ “งานศิลปะ” ก็ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของศิลปศึกษาเท่านั้น โดยที่ศิลปศึกษาได้รวมถึงงานศิลปะ การเขียนภาพ การศึกษาภาพ งานฝีมือ ข้อที่น่าสังเกตคือ

- (๑) ความเชื่อเกี่ยวกับศิลปะมีแนวโน้มไปในทางงานประดิษฐ์
- (๒) ศิลปะจัดไว้ในหมวดสังคมศึกษา โดยมุ่งถึงว่าศิลปะมีประโยชน์ต่อสังคม
- (๓) มีความเชื่อว่า การแสดงออกทางศิลปะของเด็กเป็นอำนาจแห่งการสร้างสรรค์ที่มีอยู่ในตัวเด็ก อันเป็นความสามารถที่ซ่อนเร้นอยู่ ซึ่งเป็นการพิจารณาในเชิงจิตวิทยาที่เกี่ยวกับจิตใต้สำนึก
- (๔) มีความเชื่อว่า ความสวยงามและเป็นระเบียบในธรรมชาติมีผลต่อการทำงานศิลปะ และจะเป็นผลสะท้อนไปสู่การสร้างสิ่งแวดล้อมให้สวยงามและเป็นระเบียบ
- (๕) ส่งเสริมให้มีกิจกรรมกลุ่มเพื่อการทำงานร่วมกัน
- (๖) ส่งเสริมการวิจารณ์ศิลปะและการรู้จักรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นขั้นพื้นฐาน
- (๗) รักษาความสะอาดและเป็นระเบียบเรียบร้อย
- (๘) ส่งเสริมการสะสมและการนิทรรศการผลงานศิลปะเพื่อสร้างแรงจูงใจ
- (๙) ส่งเสริมการประหยัด วัสดุท้องถิ่น ความเหมาะสมกับท้องถิ่น
- (๑๐) ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์
- (๑๑) มีงานเขียนแบบและออกแบบ
- (๑๒) มีกิจกรรมสมัยใหม่เกิดขึ้น เช่น การเขียนภาพจากประสบการณ์ การละเล่นสีด้วยนิ้วมือ การปั้นกระดาษ

(๑๓) “การศึกษาภาพ” ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศิลปศึกษา ซึ่งเท่ากับเป็นการมองความสำคัญของความซาบซึ้งในศิลปะ การวิจารณ์ศิลปะ และสุนทรียศาสตร์

ในหลักสูตรเตรียมอุดมศึกษา ได้นำคำว่า “ศิลปศึกษา” มาใช้เพื่อครอบคลุมทั้งดนตรี ขับร้อง เขียนภาพ การปั้นสลัก การประพันธ์ การละคร และงานช่างฝีมือ การเขียนภาพได้นำการเขียนภาพลายไทยเข้ามามีบทบาทเด่นชัดในหลักสูตร เขียนภาพจากสิ่งที่มองเห็น และศึกษารูปแบบศิลปะสากลยุคต่างๆ การปั้นสลัก มุ่งให้

สอนเทคนิคต่างๆ ในการปั้นสลัก ให้สามารถถ่ายทอดความรู้สึกตามที่เห็นสวยงาม และมุ่งคำนึงถึงวัสดุที่จะถ่ายทอด

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้มีประกาศให้ใช้หลักสูตรประถมศึกษา ฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๘ เฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ แทนหลักสูตรเดิม แต่ด้วยเหตุที่หลักสูตรนี้ปฏิบัติการสอนภาษาไทย จึงมีปัญหายุ่งยากในการใช้กระทรวงศึกษาธิการจึงประกาศยกเลิกกลางปี ๒๔๙๘ และกลับไปใช้หลักสูตรเดิม เริ่มปรับปรุงหลักสูตรใหม่ปลายปีนั้น และใช้หลักสูตรประถมศึกษาสำหรับโรงเรียนปรับปรุงเฉพาะ ป. ๑ และ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ และใช้เต็มทั้ง ๔ ปี ในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ ในปี ๒๕๐๑ ได้จัดให้มีการสัมมนาหลักสูตรการศึกษาเบื้องต้น ๗ ปี และประกาศใช้ปี พ.ศ. ๒๕๐๓

หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น แบ่งวิชาต่างๆ ออกเป็น ๖ หมวดวิชาคือ ภาษาไทย สังคมศึกษา วิทยาศาสตร์เบื้องต้น คณิตศาสตร์ พละนามัย ศิลปศึกษา (หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๐๓)

หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ สังคมศึกษา วิทยาศาสตร์เบื้องต้น คณิตศาสตร์ พละนามัย ศิลปศึกษา หัตถศึกษา หมวดศิลปศึกษามีความมุ่งหมายเหมือนกับระดับประถมศึกษาตอนต้น ประกอบไปด้วยข้อร้องและดนตรี การแสดงประกอบจังหวะ การเขียนภาพระบายสี ส่วนศิลปะปฏิบัติจากระดับประถมศึกษาตอนต้น ได้เปลี่ยนมาเป็นหมวดหัตถศึกษาในระดับนี้ (หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๐๓)

หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ สังคมศึกษา วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ พละนามัย ศิลปศึกษา ศิลปะปฏิบัติ วิชาชีพ (หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๐๓)

หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย ภาษาไทย (ก. ข.) ภาษาอังกฤษ (ก. ข. ค.) สังคม (ก. ข.) วิทยาศาสตร์ (วิทยาศาสตร์ทั่วไป ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา วิทยาศาสตร์ภาคปฏิบัติ) คณิตศาสตร์ (ก. ข.) ภาษาต่างประเทศภาษาที่ ๒ ศิลปะหรือการช่าง พาณิชยศาสตร์ เลขานุการ วิชาอาชีพ (หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๐๓)

หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น พ.ศ. ๒๕๐๓ มุ่งส่งเสริมการแสดงออกโดยเสรี โดยคำนึงถึงสุขภาพทางจิตมากกว่าทักษะทางศิลปะ หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย ศิลปศึกษามีทั้งข้อร้องและดนตรีกับการเขียนภาพและระบายสี กระบวนการเรียนการสอนได้ปรับปรุงให้เหมาะสมกับเด็กวัยนี้ยิ่งขึ้นกว่าเดิม ไม่ยึดถือมาตรฐานของศิลปะเช่นแต่ก่อน เน้นความเพลิดเพลินทางอารมณ์มากกว่าทักษะหรือมาตรฐานทางศิลปะ ถ้าพิจารณาจากเวลาเรียนนับว่าหลักสูตรได้ให้ความสำคัญกับวิชาหัตถศึกษาไว้พอสมควร ปัญหาสำคัญจึงอยู่ที่ว่าโรงเรียนจะสามารถใช้เวลาที่ได้ไปมากพอสมควรนี้ ฝึกฝนอบรมเด็กได้ผลตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้หรือไม่ ถ้าหลักสูตรนี้ยอมเสียสละเวลาทางวิชาการไปเพื่อหวังได้คุณค่าทางหัตถศึกษาทดแทน กลับไม่ได้สิ่งทดแทนตามที่คาดหมายไว้ก็นับเป็นการสูญเสียถึง ๒ ชั้น ความสำเร็จของหลักสูตรนี้จึงขึ้นอยู่กับการปฏิบัติตามที่สุด ถ้าหลักสูตรนี้เป็นการสำรวจความถนัดหรือความสนใจเป็นพิเศษในการทำงานประเภทต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องชี้ทางการที่จะเลือกเรียนในสายมัธยมศึกษาต่อไปข้างหน้าได้แล้วก็นับว่าได้ผลตรงตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ สำหรับหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ศิลปะหรือการช่างให้เลือกรเรียนอย่างใดอย่างหนึ่ง มีการวาดเขียน การปั้น-แกะสลัก การแกะแบบพิมพ์ และสังคีตศิลป์ จัดเป็นฝ่ายวิจิตรศิลป์ ถ้าเลือกการช่างทุกคนต้องเรียนการเขียนแบบและ

ออกแบบแล้วจึงจะเลือกงานการช่างอย่างหนึ่งอย่างใดได้ มีให้เลือก ๑๐ อย่าง ซึ่งนับว่าเปิดโอกาสสำหรับความถนัดความสนใจไว้อย่างกว้างขวาง (หลักสูตรศิลปศึกษา พหุานามัยและอื่นๆ ๒๕๐๔ : ๑๙๗-๒๑๐)

เมื่อพิจารณาหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๐๓ จะพบว่าศิลปศึกษาได้รับการพัฒนาไปเป็นอย่างมาก ทั้งในแง่เป้าหมายที่เปิดกว้างโดยคำนึงถึงคุณค่าทางศิลปะ คุณค่าในเชิงผลสะท้อน และคุณค่าทางจิตวิทยา นอกจากนี้กิจกรรมก็เปิดกว้างขึ้นเพื่อตอบสนองเป้าหมายข้างต้นด้วย เป็นกิจกรรมที่เปิดเสรีภาพและคำนึงถึงวุฒิภาวะของเด็กแต่ละวัย ศิลปศึกษาระดับประถมศึกษาตอนต้นได้รวมถึงขับร้องและดนตรี การเขียนภาพและระบายสี และศิลปะปฏิบัติ ซึ่งศิลปะก็อาจจะยังไม่แสดงความเด่นชัดว่าคืออะไร เพียงแต่รวมกิจกรรมต่างๆ ที่อยู่นอกเหนือการเขียนภาพและระบายสีเข้าไว้ด้วยกัน เช่น การตัดฉีก พับกระดาษ การสะสม การปั้นแกะสลัก การพิมพ์ภาพ การประดิษฐ์ การประยุกต์ศิลปะไปใช้ประโยชน์ เป็นต้น ในระดับประถมศึกษาตอนปลายได้แยกศิลปศึกษาและหัตถศึกษาออกคนละหมวดวิชา โดยที่ศิลปศึกษาได้รวมถึงขับร้องและดนตรี การแสดงประกอบจังหวะ การเขียนภาพและระบายสี และหมวดวิชาหัตถศึกษาที่ไปเน้นงานในเชิงอาชีพต่างๆ เช่น การเกษตร งานปูน การเลี้ยงไหม งานโลหะ ฯลฯ สำหรับมัธยมศึกษาตอนต้น แทนที่จะเรียก “หมวดวิชาหัตถศึกษา” เหมือนประถมศึกษาตอนปลาย กลับไปเรียก “หมวดวิชาศิลปะปฏิบัติ” เหมือนระดับประถมศึกษาตอนต้นอีก ส่วนศิลปศึกษาได้ขยายตัวกว้างขึ้น โดยรวมทั้งการวาดเขียน การปั้น-แกะสลัก การแกะแบบพิมพ์ การตกแต่งบ้าน ขับร้อง ดนตรี ฟ้อนรำ และระดับมัธยมศึกษาตอนปลายใช้คำว่า “ศิลปะ” และ “การช่าง” ซึ่งการช่างก็คือหัตถศึกษาหรือศิลปะปฏิบัตินั่นเอง

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นหลักสูตรที่ใช้อยู่เป็นเวลานานพอสมควร หลังเหตุการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญคือเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ได้ส่งผลให้เกิดการระดมความคิดจากนักวิชาการและปัญญาชนอย่างกว้างขวาง จากการประชุมของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา ซึ่งเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ได้ส่งผลไปสู่การประกาศแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๐ และกำหนดหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. ๒๕๒๑ และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. ๒๕๒๔

หลักสูตรระดับประถมศึกษา ได้แบ่งมวลประสบการณ์ไว้เป็น ๔ กลุ่มคือ กลุ่มทักษะที่เป็นเครื่องมือการเรียนรู้ กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย กลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ซึ่งวิชาศิลปศึกษาได้กำหนดไว้ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย อันประกอบด้วยจริยศึกษา ศิลปศึกษา ดนตรีและนาฏศิลป์ พลศึกษาและกิจกรรมสร้างนิสัย (หลักสูตรประถมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๒๑)

หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ได้แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มวิชาคือ ภาษา (ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ) วิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ สังคมศึกษา พัฒนาบุคลิกภาพ การงานและอาชีพ กลุ่มวิชาพัฒนาบุคลิกภาพประกอบด้วย พหุานามัย ศิลปศึกษา และกิจกรรมต่างๆ (หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๒๑)

หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย แบ่งเป็นกลุ่มภาษา กลุ่มสังคมศึกษา กลุ่มพหุานามัย กลุ่มคณิตศาสตร์-วิทยาศาสตร์ กลุ่มวิชาพื้นฐานวิชาชีพ และกลุ่มศิลปกรรม วิชาบังคับสามัญคือ ภาษาไทย สังคมศึกษา พหุานามัย วิทยาศาสตร์ วิชาบังคับพื้นฐานวิชาชีพ คือ ช่างอุตสาหกรรม เกษตรกรรม คหกรรม พาณิชยกรรม ศิลปหัตถกรรม ศิลปกรรม วิชาเลือกคือ ภาษาไทย สังคมศึกษา พหุานามัย วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ภาษาต่างประเทศ ศิลปกรรม ช่างอุตสาหกรรม เกษตรกรรม คหกรรม พาณิชยกรรม ศิลปหัตถกรรม

(หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๒๔)

หลักสูตรการศึกษาฉบับปี พ.ศ. ๒๕๒๑ และ ๒๕๒๔ ได้พยายามจัดการศึกษาออกเป็นกลุ่มวิชาต่างๆ และศิลปศึกษาที่ได้รับการจัดเข้าไปอยู่ในกลุ่มที่มุ่งพัฒนาทางบุคลิกภาพคือ กลุ่มส่งเสริมลักษณะนิสัยในระดับประถมศึกษา และกลุ่มพัฒนาบุคลิกภาพในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เท่ากับเป็นการตอกย้ำคุณค่าของศิลปศึกษาในเชิงผลสะท้อนให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เมื่อการมองศิลปศึกษาเป็นไปในลักษณะผลสะท้อนที่เป็นนามธรรมมากกว่าตัวผลงานศิลปะที่เป็นรูปธรรม กิจกรรมศิลปศึกษาในลักษณะการฝีมือ หัตถศึกษาหรือศิลปะปฏิบัติหายไปจะแทรกอยู่บ้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทั้งจุดประสงค์และกิจกรรมก็พัฒนาให้กว้างและชัดเจนกว่าหลักสูตร พ.ศ. ๒๕๐๓ หลักสูตรฉบับนี้ได้เน้นคุณค่าในการฝึกปฏิบัติกิจกรรมในระดับวัยเด็กไว้ ๓ ด้านคือ

(๑) **คุณค่าทางจิตใจ** ได้แก่ รสนิยมที่พึงมีต่อศิลปะ การชื่นชมต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ การเห็นคุณค่าความงาม

(๒) **คุณค่าทางกายภาพ** ได้แก่ การแสดงออกด้วยการริเริ่มสร้างสรรค์ การแสดงออกตามความถนัดและความสามารถเฉพาะบุคคล รวมทั้งการได้มีความสุขสนานเพลิดเพลิน

(๓) **คุณค่าทางสังคม** ได้แก่ การอยู่ร่วมกับผู้อื่น และการทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากเป้าหมายข้างต้นก็ยิ่งเป็นที่คาดหวังต่อไปอีกว่า เด็กที่ได้ผ่านประสบการณ์ทางศิลปะอย่างดี เด็กซึ่งจะเป็นทรัพยากรอันสำคัญของชาติในอนาคต จะได้ดำรงไว้ซึ่งคุณค่าเหล่านี้ และมีผลต่อเนื่องไปสู่การดำรงชีวิตในสังคมด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรสนิยมที่ดีงาม การเป็นบุคคลที่สร้างสรรค์ การเป็นบุคคลที่มีความสันติสุข หรือการเป็นผู้มีวินัยในสังคม เป็นต้น แม้เป้าหมายเช่นนี้จะดูเป็นเป้าหมายที่อยู่ห่างไกลจากชีวิตในวัยเด็ก เพราะชีวิตเด็กจะต้องผ่านตัวแปรอีกมากมายกว่าจะต่อเนื่องไปถึงการเป็นผู้ใหญ่ในสังคม แต่การเริ่มต้นที่ดีและถูกต้องก็เหมือนบรรลุเป้าหมายไปแล้วระดับหนึ่ง (วิรุณ ตั้งเจริญ ๒๕๒๗ : ๔๒)

สำหรับหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย สามารถสรุปเป้าหมายได้ดังนี้

(๑) **ศิลปะพัฒนาพฤติกรรมทางศิลปะ** คือเมื่อผู้เรียนศึกษาและฝึกปฏิบัติทางด้านศิลปะ เขาก็ย่อมมีความสามารถที่จะสร้างสรรค์ศิลปะได้ระดับหนึ่งตามศักยภาพของเขาและพร้อมที่จะประยุกต์ความสามารถทางศิลปะนั้นไปใช้ในชีวิตประจำวัน

(๒) **ศิลปะพัฒนาบุคลิกภาพ** เมื่อการสร้างสรรค์ศิลปะเป็นการสร้างสรรค์ทางรูปธรรม การปฏิบัติงานและผลในเชิงวัตถุ ย่อมมีผลกระทบต่อสร้างสรรค์คุณค่าทางบุคลิกภาพไปพร้อมกัน เช่น ความซาบซึ้งในคุณค่าความงาม พลังในการแสดงออกและสร้างสรรค์ ความเชื่อมั่นในตนเอง รวมทั้งการพัฒนาให้คิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น

(๓) **ศิลปะพัฒนาพฤติกรรมทางสังคม** จากสภาพของกิจกรรมทัศนศึกษาและกระบวนการเรียนการสอนที่ดี การเรียนร่วมกัน การอยู่ร่วมกัน การปฏิบัติงานร่วมกัน วิพากษ์วิจารณ์งานศิลปะร่วมกัน ย่อมเป็นผลไปสู่การพัฒนาพฤติกรรมที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน การอยู่ร่วมกัน การลงแรงทำงาน เพื่อการดำรงชีวิตในสังคมต่อไป